

Рајко Вујичић, Котор

О НЕКИМ ИКОНОГРАФСКИМ ОСОБНОСТИМА ИЛУСТРАЦИЈА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА И ЊИХОВИМ ОДЈЕЦИМА У НАШЕМ САКРАЛНОМ СЛИКАРСТВУ

Већ одавно је уочена веза између графичких илустрација штампаних књига Божидара Вуковића и појединих сликарских остварења од XVI до XVIII вијека. Тако је Дејан Медаковић у својој запаженој студији о нашим старим штампаним књигама¹ указао на неколико фреско-ансамбла чији су мајстори као сликарски предложак користили Празнични минеј Божидара Вуковића.² Затим је Здравко Кајмаковић утврдио да су бројне сцене и ликови у живопису цркве св. Климента у Мостаћима код Требиња — коју је 1623. год. осликао зограф Василије — настале по угледу на Вуковићеве илустрације.³ Сретен Петковић је уочио утицаје штампаних књига, посебно Празничног минеја Божидара Вуковића, на живопис цркве Сретења у селу Крушедолу на Фрушкој гори.⁴ О угледању сликара који је непосредно након Велике сеобе Срба живописао цркву манастира Никоља под Кабларом расправљала је Душанка Ранковић-Вучичевић.⁵

Уочени су, такође, утицаји Вуковићевих илустрација на разнородне гране наше примијењене умјетности, као што су илу-

¹ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, Београд 1958, 133.

² Коментарисујући сцену у којој св. Никола приводи Стефана Дечанског Христу, Медаковић је пронашао паралеле са живописом овчарско-кабларског манастира Никоља и Благовештења (нав. дј., 133).

³ Здравко Кајмаковић, *Утицаји старе српске графике на живопис зографа Василија*, *Зборник за ликовне уметности*, 2, Нови Сад 1966, 235—242.

⁴ Сретен Петковић, *Утицај илустрација из српских штампаних књига на зидно сликарство XVI и XVII века*, *Старинар н. с.*, XVII, Београд 1967, 91—96.

⁵ Душанка Ранковић-Вучичевић, *Графички извори зидног сликарства у наосу цркве манастира Никоља под Кабларом*, *Зборник радова Народног музеја*, Чачак 1969, 55—61.

минирање рукописних књига,⁶ златарство,⁷ умјетнички вез⁸ и друго. Нас овдје интересује однос и утицаји графичких илустрација Вуковићевих књига на наше сакрално сликарство, мада и остале набројане гране умјетности пружају занимљиве податке о тој међузависности.

Књиге из млетачке штампарије Божидара и Вићенца—Вицка Вуковића уживале су велику популарност, не само због своје текстуалне садржине и узорне штампе већ и због пригодних илустрација у њима. Из њих су наши сликари — фрескисти и иконописци — радо и доста често преузимали поједине композиције, детаље, појединачне ликове, декоративне украсе, текстове са свитака и сентенције, те су налазили инспирацију у апокрифним житијима и другим текстовима које су налазили на страницама Вуковићевих књига. Понека особеност, необичност, или, чак, иконографска некоректност, која се да запазити на дрворезним илустрацијама тог нашег угледног штампара, помаже нам да са више или мање сигурности препознамо утицаје које су те илустрације вршиле на наше сакрално сликарство.

Међутим, при сагледавању свих тих међузависности потребан је становит опрез. Наиме, бројне илустрације које су Вуковићеве гравери унијели у штампане књиге настале су угледањем на итало-критске иконе које су се налазиле у грчкој цркви San Giorgio dei Greci⁹ у Венецији и сликарским bottegama на лагунама, које су производиле иконе за потребу православног становништва Медитерана и Балкана. Те иконе су, углавном, имале устаљене иконографске предлошке и репертоар који је већ одраније био заступљен на грчким отоцима и копну, а који се посредством Свете горе био у знатној мјери пенетрирао у сликарство балканске унутрашњости. Поред тога су итало-критске иконе, а преко њих и иконографија, доспијевале до наших крајева и сликара који су ту дјеловали, посредством приморја. Због тога је непоуздано и неоправдано у свакој сличности која се уочи у сликарству а ригорџи видјети утицаје старих штампаних књига.

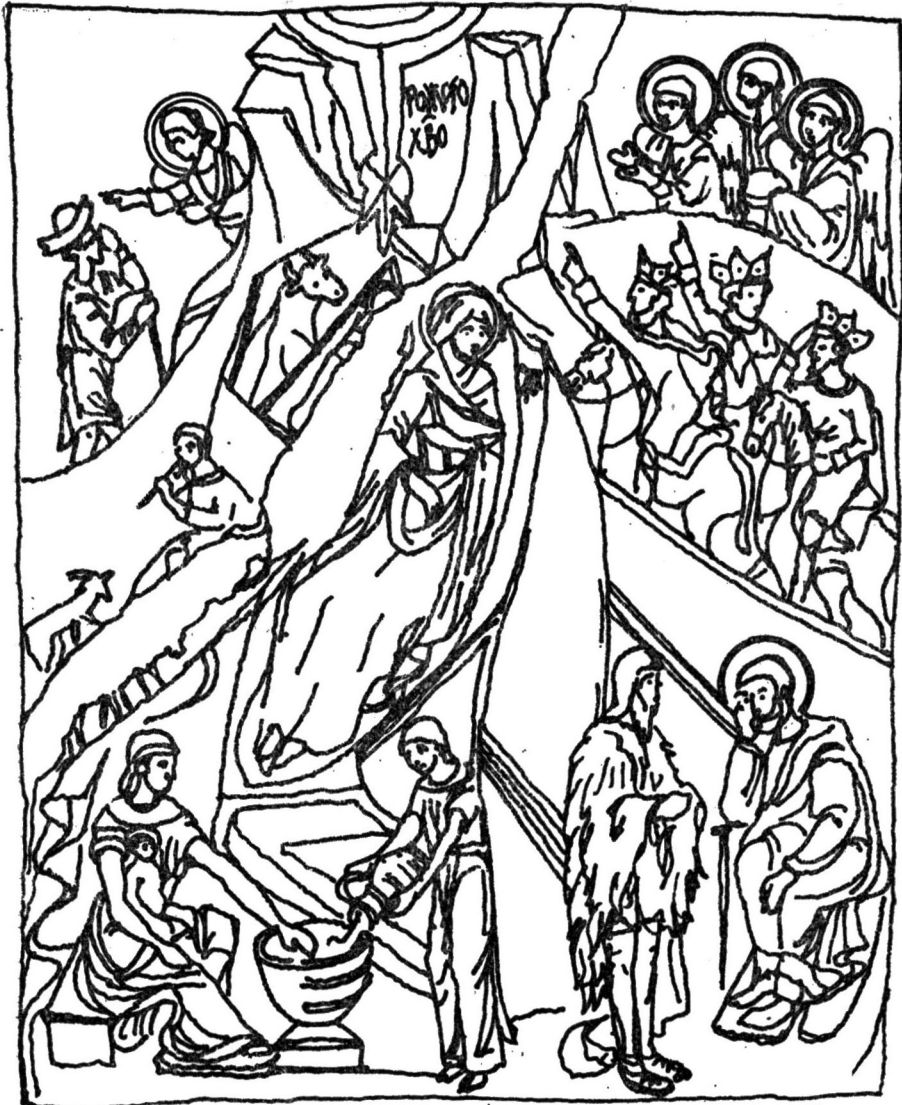
Илустрације из популарних „србуља“ Вуковићеве штампарије биле су, свакако, примамљив ослонац бројним сликарима који су дјеловали на подручју обновљене Пећке патријаршије. Њима су се они испомагали при припремању сликарских предлогака, било да се ради о личном афинитету или, пак, о жељи ктитора

⁶ Светозар Радојчић, *Старе српске минијатуре*, Београд 1950.

⁷ Бојана Радојковић, *Илустрације српских штампаних књига XVI века као приручници старих српских златара*, Зборник Музеја примењене уметности, 11, Београд 1967, 59—73.

⁸ Добрила Стојановић је објавила везену катапетазму монахиње Агније, која се чува у Музеју српске православне цркве у Београду. Око централног поља са сценом Благовијести распоређене су празничне сцене, од којих Сретење, Крштење и Преображење веома подсећају на истоимене илустрације из Празничног минеја Божидара Вуковића (уп. Добрила Стојановић, *Катапетазма монахиње Агније*, Зборник Музеја примењене уметности, 6—7, Београд 1960—1961, 57—75, гдје је објављена и фотографија тог занимљивог веза).

⁹ Сретен Петковић, *Порекло илустрација у штампаним књигама Божидара Вуковића*, Зборник за ликовне уметности, 12, Нови Сад 1976, 121—135.

Сл. 1. Рођење Христово, фреска у наосу Св. Тројице Пљеваљске (цртеж рађен према фресци)

тј. поручилаца. Изгледа да су наши живописци најчешће загледали Вуковићеве илустрације при сликању великих црквених празника. Тако су те сцене из Празничног минеја Божидара Вуковића доспјеле у скоро идентичној поставци на зидове цркве св. Климента у Мостањима код Требиња, манастира Никоља под Кабларом, Благовештења кабларског и још неких споменика живописаних у XVII вијеку.

Једна иконографски занимљива композиција — Св. Никола приводи Стефана Дечанског Христу — сусреће се први пут у

Сл. 2. Рођење Христово из Празничног минеја Божидара Вуковића

Празничном минеју Божидара Вуковића, мада не треба искључити могућност да је ту доспјела посредством неког, сада изгубљеног, илуминираног рукописа или иконе. Та два светитеља су, додуше, још одраније често сликана један поред другог, како у зидно сликарству, тако и на домаћим иконама. Тиме се алудирало на чудо св. Николе, који је повратио вид Стефану Дечанском. Међутим, у наведеној сцени су та два раније фронтално постављена светитеља покренута и повезана у композицију усмјерену према Христу, који се појављује у сегменту неба. У нашем живопису се та сцена сусреће први пут у малој цркви Успења Богородице у манастиру Подмаинама код Будве, која је осликана 1630. године.¹⁰ Двије године касније насликана је слична композиција у манастиру Благовештењу кабларском, а убрзо после тога у Жежевици код Чачка и Никољу под Кабларом.¹¹

Утицаји Вуковићевих графика на споменике сликарства у Црној Гори нијесу још истраживани, изузев поменуте композиције у Подмаинама. Међутим, има довољно индиција да се успоставе паралеле и пронађу одјеци графичких илустрација у пивском опусу кир-Козме, живопису попа Страхиње из Будимља у Тројци пљеваљској, у сликарству бококоторске иконописне школе XVII—XIX вијека и још понегдје, у већој или мањој мјери.

У наосу Св. Тројице код Пљеваља насликао је познати до-

¹⁰ Композицију је донио у цртежу Сретен Петковић (Утицај илустрација из старих штампаних књига на зидно сликарство XVI и XVII века, 93).

¹¹ Сретен Петковић, нав. дј., 93.

маћи сликар поп Страхиња из Будимља неколико празничних сцена, које веома подсећају на графичке илустрације из Празничног минеја Божидача Вуковића. Међу њима је, због неких иконографских особености, најкарактеристичнија композиција *Рођење Христа*, на којој ћемо се мало подробније задржати.

У Празничном минеју Божидача Вуковића на листу 1786 налази се илустрација са сценом Христовог рођења.¹² Она је до сада привлачила пажњу највише због двојезичне сигнатуре — српске и грчке (рж. ѓа. ѓа и сѣа нашег ѿ ха-Игѣннисс), што је несумњив доказ да је гравер користио за предлогак неку итало-критску икону. Но, исти гравер је начинио у графичком поступку неке грешке које су довеле до знатних иконографских некоректности те популарне христолошке сцене. Тако је он горњи дио композиције — анђеле, пастире, три мага, Богородицу и Христа — скицирао према предлошку директно а не инверзно, како то захтијева поступак графичког отиска. Затим се у доњем дијелу композиције „исправио“, па је купање Христа и Јосифову сумњу графички коректно ријешио. Међутим, при томе је настала једна сасвим необична иконографска поставка, у којој Богородица гледа у правцу свог вјереника, умјесто у дијете које се купа, док се Три мудраца са истока (који због круна на глави представљају, у ствари, три краља) крећу према западу, тј. са десне на лијеву страну.¹³

Исту сцену са свим иконографским некоректностима насликао је поп Страхиња на јужном дијелу свода у наосу Св. Тројице пљеваљске. Тек је понеки детаљ нешто другачији — три анђела умјесто четири, једна коза умјесто читавог крда, изостављање дрвећа — док су сви битни иконографски мотиви идентични с илустрацијом Празничног минеја, који је поп Страхиња држао испред себе кад је радио пљеваљске фреске.¹⁴

Наши сликари нијесу преузимали из Вуковићевих књига само композиције већ и појединачне ликове. Изгледа да их је посебно инспирисао лик св. Саве, који је у Празничном минеју приказан у архијерејској одежди, са високо подигнутим рукама — десницом благосиља, а у лијевој држи затворену књигу.¹⁵ На исти начин, само са богатије украшеним сакосом и тонзуром, насликан је на западном зиду Св. Николе у Пелинову (Горњи Грбаљ)

¹² Илустрацију Рођења Христовог из Празничног минеја Божидача Вуковића објавили су Дејан Медаковић (*Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, табла XLVI-1) и Рајка Вујошевић (у укусно опремљеном каталогу Војвода Вуковић Подгоричанин, штампар из XVI вијека, Титоград 1981).

¹³ Исту техничку грешку направио је гравер у Зборнику Јакова од Камене Реке на илустрацији св. Тројице. Како није правио инверзан цртеж, како то захтијева графика, настала је иконографски немогућа ситуација, у којој Христос сједи с лијеве стране Бога Оца, што је противно теолошким изворима те сцене (уп. фотографију код Д. Медаковића, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, табла LXXX-1).

¹⁴ Цртеж и фотографију те композиције објавио је Сретен Петковић (*Манастир Света Тројица код Пљеваља*“, Београд 1974, стр. 180 и сл. 17).

¹⁵ Илустрација се налази у Празничном минеју на листу 3046.

Сл. 3. Криптограм на фресци у Цркoлeзy (Кoсoвo)

1718. године,¹⁶ а врло слично у Св. Ђорђу у Шишићима (Горњи Грбаљ) 1699. год. и Св. Петки у Мрковима (Луштица) 1704. године. Сва та три фреско-ансамбла извео је исти сликар — Димитрије даскал.

Сличан је случај и са св. Јованом Крститељем у лику анђeosког вјесника (са крилима), који држи дугачак крст, свитак са пригодним текстом, а до њега је пладањ са одсјеченом гла-

¹⁶ Фотографију св. Саве из Пелинова објавио је Павле Мијовић (Бокoтoрскa сликарскa шкoлa XVII—XIX вијекa, Титoгрaд 1960, таблa X).

Сл. 4. Криптограм из Празничног минеја Божидара Вуковића

вом.¹⁷ Такав или врло сличан лик Крститеља сусреће се доста често у италио-критском сликарству, али и у нашим споменицима XVII—XIX вијека, као, на примјер, у обновљеном слоју живописа цркве св. Димитрија у Пећкој патријаршији (Георгије Митрофановић 1620. год.), на великој икони — олтарнику у манастиру Морачи (Гаврило Димитријевић (?) 1714. год.),¹⁸ у ризници Старе православне цркве у Сарајеву (Максим Тујковић 1734. год.) и другдје.

Да су се наши сликари користили графикама из Вуковићевих штампаних књига указују и неки текстови, цитати и сентенце. Лијеп примјер за то је текст на свитку, који истиче Јован Дамаскин у Октоиху осмогласнику из 1537. године. Он гласи: „*коју т достоинѣ пѣснь наше прѣнесѣть неможение*“. Ово је, колико нам је познато, најстарији примјерак тог поетског текста.¹⁹ Исти текст на свитку Јована Дамаскина прочитали смо на икони *Богородица са Христом* у Поборима повише Будве (Максим Тујковић 1738. год.), која је ту доспјела из манастира Стањевића,²⁰ као и у рукама истог светитеља на фресци у припрати манастира Пиве, коју је 1626. год. насликао кир-Козма.²¹

Занимљива је и сличност крста са криптограмом из Вуковићевих књига.²² Тај мотив је у књигама, као и у црквама, имао апотропејско значење — да чува од уласка демона.²³ Криптограмску формулу из Вуковићевих књига насликао је мајстор Радул у вратима цркве св. Јована у Црколезу (Косово) 1673. год., Св.

¹⁷ Илустрација је приказана у Празничном минеју на листу 3046 (Уп. Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, табла L-1).

¹⁸ Веома успјелу фотографију иконе св. Јована Крститеља са житијем објавио је Павле Мијовић у *Умјетничком благу Црне Горе*, Београд—Титоград 1980, сл. 175.

¹⁹ Текст је, свакако, преведен из Дамаскинове Божићне химне. У каснијим пријеводима гласи нешто другачије: „*Кују ти похвалу принесу достојну*“ — ирмос 4. пјесме катавасије на Воздвиженије крста.

²⁰ Рајко Вујичић, *Неколико непознатих дјела бококторског иконописца Максима Тујковића*, Бока, 11, Херцег-Нови 1979, 327.

²¹ Аника Сковран, *Средњовјековне фреске*, Београд—Будва 1973, фотографија на страни 121.

²² Криптограм је објављен у Зборнику 1536, лист 2146, те у Празничном минеју 1538, на листу 395а. Фотографију доноси Дејан Медаковић (*Графика српских штампаних књига XV—XVII века*, табла LIII-1).

²³ О значењу криптограма у сликарству расправљали су: Г. Суботић, *Почеци монашког живота и црква манастира Сретење у Метгормима*, Зборник за лик. ум., 2, Нови Сад 1966, 174; Г. Бабић, *О реконструкцији оштећених епиграма и натписа на портрету светог Саве у јужној певници св. Апостола у Пећи*, Зборник заштите споменика културе, XV, Београд 1964, 160, гдје је дата старија литература.

Петар Шеровић (*Манастир Прасквица*, Котор 1935, 6—7) дао је рјешења за ту врсту криптограма служећи се искуством руског научника Н. Покровског. Ево неколико разрјешница које се могу односити на приложени криптограм:

Ц С = цар славе; Х Х Х Х = Христови хоругви хриистианом хвала; К К К К = крст крепости Константину к-вјерју; Б Б Б Б = бич божји биет бјеси; Д Д Д Д = древо добро досада диаволу; В В В В = возвращение вјечное вјернием в-рај; С С С С = Спас сатвори сјет сатање; М Л Р Б = мјесо лобное рај бист, итд.

Тројице у Прасквици (Паштровићи) 1680. год., те даскал Димитрије у цркви св. Петке у Мрковима (Луштица) 1704. године.

Наши сликари се нијесу угледали само на графичке илустрације Вуковићевих издања, већ су налазили инспирацију и у апокрифним текстовима које је први објавио тај познати штампар. Изгледа врло могуће да је према *Апокрифном житију св. Ђорђа*, штампаном у Зборнику 1520. и 1536. год., илустрована легенда о св. Ђорђу у манастиру Ломници (источна Босна)²⁴ на самом почетку XVII вијека. Исти текст је, по свој прилици, држао пред собом и анонимни мајстор који је 1574. год. насликао икону *Св. Ђорђе са житијем*, која се данас налази у православној цркви у Чајничу.²⁵

На *Апокрифно житије св. Петке*, које је такође објављено у Зборнику 1536. год., ослањао се, како изгледа, Димитрије даскал када је 1704. год. илустровао житије те популарне светитељке у луштитчком селу Мркови.²⁶ Ту је приказано 17 житијских сцена које су описане у Вуковићевом Зборнику, а за које се не могу наћи компарације у нашем сликарству. То је, истовремено, најопширније илустровано житије св. Петке у читавом нашем муралном сликарству. Међутим, само даља истраживања би показала у којој се мјери сликар испомагао текстом апокрифног житија, те који су све иконографски извори утицали да оформи тако сложен житијски ланац.

Евидентни и могући примјери утицаја илустрација штампаних књига Божидара Вуковића на наше сакрално сликарство XVI—XIX вијека указују на раширеност, али и на комплексност те појаве, коју би будућим истраживањима требало потпуније и обухватније испитати.

²⁴ О манастиру Ломници уп. Мазалић-Филиповић, *Манастир Ломница у Босни*, Споменик САН, СГ, Београд 1951, 132; Св. Радојчић, *Мајстори старог српског сликарства*, Београд 1955, 69—70; З. Кајмаковић, *Зидно сликарство у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1971, 255—276.

²⁵ О икони св. Ђорђа у Чајничу до сада су писали: Ђ. Мазалић, *Свети Ђорђе на старим иконама у Сарајеву*, Гласник Земаљског музеја, XLVII, Сарајево 1935, 50—51; исти, *Неколико старих икона св. Ђорђа са легендом*, Наше старине, II, Сарајево 1954, 65—70; Љубинка Којић, *О икони св. Ђорђа са житијем из Чајнича*, Зборник за лик. уметности, 7, Нови Сад 1971, 239—244, гдје је објављена и фотографија иконе.

²⁶ Фреске у цркви св. Петке у Мрковима на Луштици објавио је Павле Мијовић (*Бокоторска сликарска школа XVII—XIX вијека*, 22—31). О неким иконографским посебностима тог живописа расправљао је Рајко Вујичић (*Прилог познавању споменика културе на Луштици*, Бока 13—14, Херцег-Нови 1982, 407—416).

Rajko Vujičić, Kotor

ON SOME ICONOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF BOŽIDAR
VUKOVIĆ'S ILLUSTRATIONS AND THEIR ECHOES IN YUGOSLAV
SACRAL PAINTING

S u m m a r y

The printed books of Božidar Vuković and his successors, by their number and orientation to broader masses of society, have played an important cultural and historical role. Among other things, they served later painters-muralists, icon-painters, miniaturists and illuminators-as a model and standard for painting. Lacking painting manuals the old Yugoslav painters often sought iconographic solutions and repertory in Vuković's illustrations. Best suited to this purpose was the *Holy Day Menaion* of 1538 which is, also, one of the best illustrated books of old Yugoslav printers. From this book the painters most often took over the composition of the Great Church Holy Days (the paintings in the church of St. Kliment in Mostači, near Trebinje, the monastery of Nikolje and the Annunciation of Kablar and others), but individual characters as well (St. Sava, St. John the Baptist).

Parallels between Vuković's graphic illustrations and paintings in Montenegro can be found in the paintings of the Piva monastery (the vestibule painted by kir-Kozma in 1626), the Holy Trinity near Pljevlja (painted by father Strahinja from Budimlje in 1595), and among the painters of the Boka Kotorska school of icon-painting, both on icons (Maksim Tujković) and on the fresco-ensembles in Mrkovi on Luštica (Dimitrije the teacher in 1704) and St. Nicholas in Pelinovo (Dimitrije the teacher in 1718).

The presence of echoes of Vuković's illustrations in Yugoslav sacral painting indicates the popularity of these books, and the confidence that was placed in them, both in regard to their texts and to their art repertory.